

Orientering på havet

Om orienteringen på havet skriver Einarsson följande:

Since the Norsemen sailed by the lodestar (the polarstar), the correct use of the terms must have been practiced on the sea to some extent at any rate, though by no means always. Comparatively correct is, f. inst., the *vestr* of the sailing directions in *Landnåma* between the points at *Hernum* in Norway and *Hvarf* in Greenland. In Modern Icelandic the correct terms are in use on the sea.¹

Så vitt jag kan se, kan åtminstone tre slags orientering användas på sjön: 1. rent lokalgeografisk, t. ex. 'längs kusten', 2. polarorientering med angiven lokalgeografisk avvikelse, t. ex. 'norrut längs kusten', 3. rent polär orientering, t. ex. 'rätt norrut'. (Jfr ovan s. 11.)

Den enda orientering, som kan användas på det öppna havet, där det är nödvändigt att lita till observationer av himlakropparna eller bruka avancerade instrument som kompassen, är den polära. Kompassen kom emellertid inte till Skandinavien förrän på 1200-talet.²

De enda punkter på himlen, som kan ge säkra upplysningar om väderstrecken oberoende av jordytan är polstjärnan och den högsta (lägsta) punkten i solens bana.

Vi vet rätt lite om hur vikingarna navigerade, för den fornnordiska litteraturen ger oss inte någon detaljerad redogörelse härför. Emellertid har det genom bl. a. Marcus, Reuters och Sølvors undersökningar blivit möjligt att rekonstruera vissa grunddrag med, enligt min mening, rätt stor grad av sannolikhet.

Ett fragment av ett föremål, som sommaren 1948 grävdes fram i ett benediktinerkloster i Eystribyggð på Sydvästgrönland, kan sägas i hög grad ha bidragit till vår kännedom om hithörande frågor. Enligt Sølvor rör det sig om ett fragment av en pejskiva av det slag, som vikingarna använde när de bestämde väderstrecken.³

Sølvor är av den uppfattningen, att detta är vad som menas med ordet

¹ Einarsson, 1944, s. 282; jfr ds. 1953, s. 196.

² Se Sølvor, s. 13, 117 f.; Marcus, 1953, s. 118; ds. 1953-55, s. 23 f.; ds. 1955, s. 604 f.

³ Sølvor, s. 13, 83 ff., 110 ff., 118 f.; Foote, 1953-55, s. 135 f.; Marcus, 1953, s. 118; ds. 1953-55, s. 24; ds. 1955, s. 604 f.

sólarsteinn i den fornnordiska litteraturen. Betydelseangivelserna under detta ord hos Fritzner, Hægstad-Torp och Heggstad skulle då vara felaktiga.¹ Jag är emellertid inte helt övertygad på denna punkt. De textställen, som Sølver refererar till, talar enligt min mening knappast för riktigheten i hans uppfattning.² Men därmed vare hur som helst — det kan väl knappast råda något tvivel om att det på Grönland funna föremålet är en pejlskiva.

Det är lättare att följa Sølver, när han förklarar ett textställe i Þáttr Eiríks rauða.³ Där berättas, hur Bjarni Herjólfsson och hans män seglade i väg för att komma till Grönland men miste kursen på grund av nordanvindar och dimma. När solen visade sig igen, kunde de finna väderstrecken. Jag citerar: *Eptir þat sá þeir sól ok máttu þá deila ættir.*⁴

Sølver visar, hur de seglande kunde finna väderstrecken med hjälp av pejlskivan, om solen eller stjärnorna var framme. De kunde inte bara finna de fyra huvudväderstrecken: pejlskivan, som återfunnits i det grönländska nunneklostret, hade ursprungligen 32 taggar.⁵

Sølver gör även sannolikt, att vikingarna använt s. k. »parallellsegling», vilket förutsätter, att de haft någon möjlighet att mäta polhöjden.⁶ Beräkning av polhöjden omtalas på ett par ställen i den fornnordiska litteraturen.⁷

Utan goda insikter i hur väderstrecken bestämdes, skulle vikingarna knappast ha kunnat resa till Grönland och tillbaka igen. Redan en färd till Island förutsatte, att man inte riskerade att segla förbi ön. För de

---

¹ Jfr Sølver, s. 83. — Haldorsen har (vol. II, s. 311) *sólar-steinn*, m. 'crystallus orientalis, en orientalsk Krystal', men Blöndal menar (s. 773), att *sólarsteinn*, m. — som anges som obsolet — är detsamma som *leidarsteinn*. Till det senare ordet ger han (s. 484) översättningarna: '1. (*seglusteinn*) Magnet. 2. (*áttaviti*) Kompas'. Jfr Cleasby-Vigfússon s. 579.

² Flateyjarbok II, s. 297 och Biskupa sögur I (1858), s. 506 och 674. Jfr Reuter, s. 611 f. Först sedan detta lämnats till sättning, uppmärksammade jag Footes eleganta utredning om det isländska *sólarsteinn* (1956). Foote visar övertygande, att det måste vara fråga om en beryll eller kristall, som användes som bränn-glas.

³ Flateyjarbok I, s. 431 (kap. 342). Sølver, s. 120 f.; Marcus, 1953, s. 119, 122 f.; ds. 1953-55, s. 24; ds. 1955, s. 603.

⁴ Flateyjarbok I, s. 431: 21-22.

⁵ Se avbildningen hos Sølver, s. 84 och rekonstruktionen i samma verk, s. 87.

⁶ Sølver, s. 28 ff.; Marcus, 1953, s. 120.

⁷ Se Reuter, s. 595 ff. och där anförd litteratur; Sølver, s. 39, 123; Marcus, 1953, s. 120; ds. 1953-55, s. 23.

nybyggare, som for över till det nya landet med allt sitt folk och allt sitt bohag, skulle det ha varit en alltför stor risk att ta.

Som redan påpekats av många andra, är detta en viktig invändning mot den av många forskare förfäktade hypotesen, att vikingarnas 'norr' inte var det polära norr utan en punkt 45° , eller t. o. m. 60° , medsols från vårt norr. Det skulle ha varit ett om inte omöjligt så dock alltför opraktiskt system att segla efter, och vikingar var nu en gång inte opraktiskt folk. De hade sett en del av världen och hade förstått att inrätta sig i den. Jag är ganska säker på att de inte seglade efter hur solen går upp vid en viss tid på året i Lund.

De som förfäktade teorin om att vikingarna hade en annan orientering än den polära kunde inte förklara, hur man seglade på öppna havet efter denna avvikande orientering. Det är inte nödvändigt att ge någon mera detaljerad redogörelse för diskussionen om de fornnordiska väderstrecken här. Läsaren finner en utförlig genomgång av problemen i Ellegårds artiklar i ämnet.¹

Det viktiga är, att vi lugnt kan gå ut ifrån att redan de nybyggare, som först tog land på Island, var väl förtrogna med den polära orienteringen och sätten att finna ut nord-sydlinjen i okända farvatten.

OCR-läst Börje Sandén 2011